

ผู้ตีรัตนโกสินทร์

นครินทร์ เมฆไตรรัตน์

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ผู้ดำรงสถานะทางราชการสูงสุดถึงขั้นเป็น “ผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน” ในช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ และนับเฉพาะเพียงเท่านั้น ก็คงเป็นที่ประจักษ์ว่า ท่านผู้นี้มิได้เป็นคนธรรมดาสามัญ ดังที่ใครบางคนอาจนึกคิดถึงอย่างง่าย ๆ

ความไม่ธรรมดาสามัญของท่านผู้นี้ไม่เพียงแต่เราจะเห็นได้จากตำแหน่งชั้นยศและอำนาจทางราชการของท่านผู้นี้ที่ได้พัฒนาก้าวหน้าสูงขึ้นตามลำดับ หากแต่ในรายละเอียดของชีวิต ความคิด การสร้างครอบครัว และการดำเนินงานทางการเมืองการปกครองของท่าน ซึ่งจะกล่าวเป็นลำดับต่อไปข้างหน้า เราก็คงจะพบกับความแปลกประหลาด นามหัตถจริยใจอยู่ไม่น้อย ว่าท่านได้ทำกระทำการต่าง ๆ ในลักษณะที่เป็นการ “สวนกระแส” ของสมัยนั้นอยู่หลายครั้ง และเป็น

เสมือนผู้ที่กระทำการในลักษณะ “ปิดทองหลังพระ” อยู่ตลอดเวลา โดยที่ท่านได้เลือกแนวทางต่าง ๆ ไม่ว่าจะผิดหรือถูกอย่างไรก็ตามล้วนกลับกลายเป็น “ผลดี” ต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของประเทศไทยในยุคสมัยใหม่เกือบทั้งสิ้น

ช่วง บุนนาค เกิดเมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๕๑ ที่บ้านของท่านสมุหกลาโหม คือ เจ้าพระยาอรรคมหาเสนาเสนาบดีกรมพระกลาโหม ซึ่งเป็นบ้านหลังใหญ่ที่ตั้งอยู่ระหว่างกำแพงของพระบรมมหาราชวังกับกำแพงของวัดเชตุพนในสมัยนั้น

บิดาของท่านนั้น ชื่อ ดิศ บุนนาค ในขณะนั้นมีอายุ ๒๐ ปี (ดิส บุนนาคเกิดปี พ.ศ. ๒๓๓๑) แต่รับราชการเป็น “จมื่นไวยวรนาถ” หัวหมื่นมหาดเล็กในวังหลังบิดาของท่านนั้นเป็นบุตรของ

เจ้าพระยาอรรคมหาเสนา ต่อมาบิดาของท่านได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็น พระยาสุริยวงศ์มนตรีจางวางมหาดเล็กแล้วเลื่อนเป็นเจ้าพระยาคลังเสนาบดีกรมท่า ก่อนก้าวขึ้นเป็นเสนาบดีกรมพระกลาโหม และเป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งคนทั้งหลายต่างพากันเรียกว่า สมเด็จพระยาองค์ใหญ่

กล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ ช่วง บุนนาค ได้ถือกำเนิดขึ้นที่ในบริเวณบ้าน “ปู่” ของท่านนั่นเอง ปู่ของท่านผู้นี้เป็นขุนนางชั้นสูงที่สืบตำแหน่งต่อมาจากเจ้าพระยามหาเสนา (เสน) ซึ่งเป็นกำลังสำคัญของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกรัชกาลที่ ๑ ในการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์และสายตระกูลของขุนนางสกุล “บุนนาค” นี้ทุกคน สามารถสืบย้อนจากเจ้าพระยามหาเสนา (เสน) ขึ้นไปได้อีกราว ๔ ชั้น หรือ ๔ ชั่วคน กล่าวคือจนถึงสมัยอยุธยา ซึ่งจะพบได้ว่าเป็นสายตระกูลขุนนางที่เริ่มแตกแขนงมาจากสายเจ้าพระยาบรรณราชนายก (เจกอะหมัด) ทั้งสิ้น

มารดาของช่วง บุนนาค ชื่อ จัน เป็นธิดาของเจ้าพระยาพลเทพ (ทองอิน เสนาบดีกรมนา ดังนั้นช่วงจึงเป็น “หลานตา” ของเสนาบดีกรมนา และเป็น “หลานปู่” ของเสนาบดีกรมพระกลาโหม เพียงเท่านี้เราก็คงพอเห็นได้ว่า ท่านถือกำเนิดขึ้นมาในแวดวงสังคมของคนชั้นสูงสมัยต้นรัตนโกสินทร์โดยแท้ ซึ่งจะเรียกท่านว่าเป็น “ผู้ดีรัตนโกสินทร์” ยุคเริ่มแรกก็คงพอจะได้ และเรื่องนี้จะมามีผลต่อการศึกษาและลำดับชั้นในพัฒนาการทางชีวิตของท่านอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

บิดาและมารดาของท่านมีบุตรธิดารวมทั้งสิ้น ๙ คน เป็นชาย ๓ คน และหญิง ๖ คน โดยที่ช่วง บุนนาค เป็นบุตรชายคนที่สองรองจากพี่สาวคนโตอย่างไรก็ดี เนื่องด้วยพี่สาวคนโตถึงแก่กรรมตั้งแต่เยาว์วัย ช่วงจึงกลายเป็นพี่ชายคนโตไปโดยปริยาย คนสำคัญในพี่น้องที่เหลือรวม ๘ คนนี้

นอกจากช่วง บุนนาคที่มีชื่อเสียงแล้ว คนถัดมา คงได้แก่น้องชายคนสุดท้องชื่อ “ชุ่ม” ซึ่งต่อมาได้เป็นพระยามนตรีสุริยวงศ์ สมุหกลาโหมฝ่ายเหนือ ส่วนพี่น้องต่างมารดา ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาของขุนนางชั้นสูงในสมัยนั้นที่นิยมมีภรรยาหลายคน เรื่องนี้ปรากฏหลักฐานว่า ท่านมีน้องชายต่างมารดาที่มีชื่อเสียงอีกหลายคน ตัวอย่างเช่น นายขำ (เกิดปี พ.ศ. ๒๓๕๖ ถึงแก่อสัญกรรมปี พ.ศ. ๒๔๑๓) ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ เสนาบดีกรมท่า หรือกระทรวงการต่างประเทศ อีกทั้งยังเป็นปัญญาชน และเป็นนักประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียง คนต่อมาคือ นายท้วม (เกิดปี พ.ศ. ๒๓๗๓ และถึงอสัญกรรมปี พ.ศ. ๒๔๕๖) ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ปลัดทูลฉลองกรมพระกลาโหม และเป็นเสนาบดีกรมท่าคนสุดท้ายในระบบเก่าก่อนที่กรมท่าจะเปลี่ยนฐานะเป็นกระทรวงการต่างประเทศ ดังเช่นในปัจจุบัน และอีกคนหนึ่งได้แก่ นายพร (เกิดปี พ.ศ. ๒๓๙๒ และถึงอสัญกรรมปี พ.ศ. ๒๔๖๓) ซึ่งต่อมาได้เป็นเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ และกระทรวงธรรมการในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นต้น

รวมความแล้ว คงพอเห็นได้ว่า ช่วง บุนนาค มีพี่น้องที่รับราชการและได้ก้าวถึงขั้นระดับสูง กล่าวคือได้เป็นเสนาบดีรวมแล้วหลายคน ในประการสำคัญคงเป็นเพราะ ทุกคนเกิดมาใน “ชาติตระกูลที่ดี” มีพ่อแม่ที่มาจากแวดวงของคนชั้นสูง และในประการต่อมา คงเป็นเพราะพี่ชายคนโตของครอบครัวนี้ คือช่วง บุนนาค ได้รับราชการและประสบความสำเร็จอย่างสูงสุดกว่าคนอื่น ๆ ถึงขั้นได้เป็นสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์อันมีส่วนสำคัญในการ “อุปถัมภ์ค้ำจุน” หรือช่วยเหลือบรรดาน้องชายของท่าน ให้ได้รับความก้าวหน้าในทางราชการทั้งในระดับชั้นสูงบ้าง และระดับกลางบ้าง เป็นจำนวนรวมหลายสิบคน

กล่าวเฉพาะในส่วนชีวิตของช่วง บุนนาค เราพอทราบได้ว่า ท่านคงได้ใช้ชีวิตอยู่ที่บ้านคุณ “ปู่”

ของท่านที่ตั้งอยู่ระหว่างพระบรมมหาราชวัง กับ วัดพระเชตุพนอยู่ราว ๑๐ ปี เพราะในปี พ.ศ.๒๓๖๑ ปรากฏหลักฐานว่า พระบรมมหาราชวังได้ขยายอาณาเขตไปจนจรดอาณาบริเวณของวัดพระเชตุพน จึงมีการรื้อบ้านเรือนบริเวณดังกล่าวออกไปจนหมดสิ้น

ในครั้งนั้นบิดาของช่วง บุนนาค ได้ย้ายครัวเรือนทั้งหมดข้ามจากฝั่งพระนครไปยังธนบุรี บริเวณใต้บ้านกุฎีจีนหรือบริเวณใกล้กับเชิงสะพานพุทธยอดฟ้าฝั่งตะวันตกในปัจจุบันนี้

ชีวิตทางสังคมและการเมืองของช่วง บุนนาค นับจากอายุ ๑๐ ปีขึ้นไปจนถึงอสัญกรรมในปี พ.ศ.๒๔๒๕ จึงเป็นชีวิตที่กล่าวได้ว่า มีความผูกพันกับเขต “ธนบุรี” เป็นอย่างยิ่ง

หลักฐานที่สำคัญที่สุด คงได้แก่ในปี พ.ศ.๒๓๖๔ หรือภายหลังจากย้ายบ้านเรือนไปตั้งในบริเวณดังกล่าวได้สามปีปรากฏว่าพ่อของท่าน (ร่วมกับบรรดาญาติพี่น้อง) ซึ่งในช่วงเวลานั้นบิดาของท่านคงดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาสุริยวงค์มนตรีเสนาบดีกรมท่า ก็ได้เริ่มรวบรวมเงินทุนและเริ่มการสร้างวัดประยุรวงศ์ขึ้นที่บริเวณหลังบ้านของท่าน อันเป็นแบบธรรมเนียมการปฏิบัติของคนรวย และมีฐานะทางสังคมอย่างสูงในสมัยนั้น

ช่วง บุนนาค ก็ปรากฏหลักฐานว่าได้ทำการโกนจุก เมื่ออายุ ๑๔ ปี (ในปี พ.ศ.๒๓๖๕) ที่บ้านหลังใหม่ย่านฝั่งธนบุรีนั่นเอง ในครั้งนั้นมีบรรดาเจ้านายและขุนนางพากันไปร่วมงานรดน้ำทำบุญกับช่วง บุนนาค เป็นจำนวนมาก รวมทั้งพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งต่อมาทรงเสด็จขึ้นครองราชสมบัติ เป็นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ในปี พ.ศ.๒๓๖๗

ในอีกหนึ่งปีต่อมา มืงานบวชเด็กชายช่วง เป็นสามเณร ก็ได้มีการประกอบพิธีทางศาสนา กันที่วัดประยุรวงศ์ รวมทั้งในอีกหลายปีถัดต่อมา เมื่อท่านมีครอบครัว ท่านก็ได้ตั้งบ้านเรือนและ

ครอบครัวอยู่ที่ส่วนต่อขยายจากบ้านของบิดาของท่านในบริเวณฝั่งธนบุรีนั่นเอง เรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงความผูกพันที่ท่านมีกับเมืองธนบุรี トラบจนสิ้นอายุขัย

นอกจากเมืองธนบุรีแล้ว ช่วง บุนนาค ยังมีความผูกพันกับเมืองจันทบุรีกับเมืองราชบุรีมากเป็นพิเศษกว่าเมืองอื่น ๆ เข้าใจว่าเมืองแรก คือ จันทบุรี เป็นสถานที่ที่ท่านนิยมเดินทางไปทำการต่อเรือและประกอบกิจการค้าระหว่างประเทศ ในขณะที่เมืองราชบุรีนั้น สันนิษฐานว่าคงเป็นเมืองของฐานกำลังของตระกูล กล่าวคือเป็นเมืองที่ขุนนางตระกูลบุนนาครวบรวมสะสมจำนวนของ “ไพร่สม” หรือกำลังคนอยู่ที่นั่นเป็นอันมาก รวมทั้งเจ้าเมืองที่เมืองนั้นก็ปรากฏว่าเป็นคนของตระกูลบุนนาค สืบทอดครองตำแหน่งต่อเนื่องกันมิได้ขาด

ในวาระสุดท้ายของชีวิต เราพบว่าท่าน “สมเด็จพระยาฯ” นิยมเดินทางโดยทางเรือจากบ้านของท่านที่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรีไปตามแม่น้ำลำคลองสายต่าง ๆ เช่น เข้าคลองภาษีเจริญไปคลองดำเนินสะดวก คลองกระทุ่มแบน ฯลฯ เพื่อไปจังหวัดราชบุรี รวมทั้งมีโครงการปลูกบ้านเรือนหลังใหม่ในเขตตำบลมะขามเตี้ย จังหวัดกาญจนบุรีอีกด้วย และในครั้งหนึ่งของการเดินทางคือเมื่อวันที่ ๑๘ มกราคม พ.ศ.๒๔๒๕ คงจะเป็นเพราะช่วงเวลานั้น เป็นเวลาเที่ยงแดดจัด ท่านจึงเกิดอาการเป็นลม และป็นไข้กระทันหันผู้คนต่างพาเร่งรีบพาท่านกลับบ้านใหญ่ที่ธนบุรี แต่ก็ป็นอันถึงแก่อสัญกรรมเสียดกลางทางที่บริเวณปากคลองกระทุ่มแบนนั่นเอง และนี่ก็เป็นวาระสุดท้ายของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ผู้ไม่ธรรมดาอย่างมากคนหนึ่งที่เราจะได้พิจารณาความคิด และผลงานของท่านในด้านต่าง ๆ ต่อไปข้างหน้า

เป็นที่เข้าใจได้โดยการลำดับอายุขัยของท่านว่า ภายหลังกการบวชเรียนเป็นสามเณร ในปี พ.ศ.๒๓๖๕ แล้ว นายช่วง บุนนาค คงจะได้ถวายตัวเข้ารับราชการเป็นมหาดเล็ก ของรัชกาลที่ ๒ ใน

ตำแหน่งนายชัยขรรค์หุ้มแพร ก่อนที่ในระยะต่อมาจะได้รับตำแหน่งที่สูงขึ้น คือเป็นหลวงนายสิทธิ นายเวร ในสมัยรัชกาลที่ ๓

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ นี้ เราคงต้องไม่ลืมว่า บิดาของท่านช่วง บุนนาค คือ ท่านติศ บุนนาค ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาพระคลังซึ่งมีหน้าที่ดูแลกรมพระคลังกำกับเขตหัวเมืองด้านฝั่งตะวันออก รวมทั้งรับผิดชอบเรื่องการติดต่อกับชาวต่างประเทศเป็นการโดยทั่วไปอีกด้วย ในการนี้จึงปรากฏหลักฐานจากชาวต่างประเทศ เช่น อังกฤษ และพวกมิชชันนารี เป็นต้น ได้กล่าวเอ่ยนามถึงคนไทยที่ชื่อ นายหลวงสิทธิ นายเวร บุตรเจ้าพระยาพระคลัง ไว้ในทางที่ยกย่องชมเชยเป็นอย่างยิ่ง

ตัวอย่างเช่น หนังสือพิมพ์บางกอกกริออกเตอร์ของหมอบรัดเล ได้ลงพิมพ์ข้อความหนึ่งเป็นภาษาไทยประกาศทั่วไปให้ผู้คนทราบมีข้อความว่า

“วันที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๗๘ วันนี้มีขุนนางไทยหนุ่มคนหนึ่ง มาหาพวกมิชชัน

นารีกล่าวว่าทำทางคมขำเฉียบแหลมพูดจาไพเราะ เมื่อแรกมาถึงได้สนทนากับพวกมิชชันนารีอยู่สักพักหนึ่ง ครั้นจวนจะกลับจึงได้สนทนากับยอน แบบติสต์ ผู้ช่วยในร้านขายยาตอนที่คุยกับยอน แบบติสต์นี้ขุนนางหนุ่มคนนั้นได้บอกว่าตัวท่านคือหลวงนายสิทธิบุตรหัวปีของเจ้าพระยาคลัง เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศเพิ่งกลับมาจากจันทบุรีโดยเรือที่ไปต่อมาจากที่นั่น ซึ่งได้ให้ชื่อว่าแอเรียล ส่วนบิดาของท่านยังอยู่ที่จันทบุรี เมื่อพวกมิชชันนารีรู้เข้าเช่นนี้ จึงเชื่อเชิญให้ท่านอยู่สนทนาด้วยอีกสักครู่หนึ่ง ขณะเมื่อจะลาไปได้เชิญให้พวกมิชชันนารีไปเที่ยวที่บ้านของท่านบ้าง”

นี่ต้องนับเป็นการเขียนหนังสือของชาวต่างประเทศ ซึ่งในที่นี้คือ หมอบรัดเล ในลักษณะที่เป็นการกล่าวแสดงความชื่นชมในตัวเอง หลวงนายสิทธิ นายเวร ในขณะที่มีอายุ ๒๗ ปี ไร้เป็นอย่างสูง รวมทั้งเป็นหลักฐานที่แสดงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับนายช่วง บุนนาค ในสมัยนั้นได้อีกหลายประการ กล่าวคือ ในประการแรก หลวงนายสิทธิ นายเวร หรือช่วง บุนนาค มีความสนใจใคร่พบปะกับชาวต่างประเทศโดยเดินทางไปพบกับชาวต่างประเทศโดยตรงเพื่อการสนทนาเรื่องต่าง ๆ และได้เชื่อเชิญให้ชาวต่างประเทศเดินทางไปบ้านของตน เพื่อการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอีกด้วย แน่่อนว่าในเบื้องต้นนี้ หลวงนายสิทธิ คงจะพูดจากับมิชชันนารีเป็นภาษาไทย แต่ท่านก็ได้แสดงความประสงค์อย่างชัดเจนในครั้งนั้นว่าท่านต้องการเรียนภาษาต่างประเทศ

ในสมัยนั้น คือในปี พ.ศ. ๒๓๗๘ ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ ๓ ชนชั้นนำ รวมทั้งไพร่ หรือประชาชนคนไทยโดยทั่วไปอาจกล่าวได้ว่า ไม่มีความสามารถที่จะใช้ภาษาต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาอังกฤษกันเลย นี่เป็นมรดกจากสภาพทางภูมิปัญญาของไทยเองที่ให้ความสำคัญแก่ภาษาอื่น ๆ อันได้แก่ ภาษาบาลี (ซึ่ง

เป็นรากฐานของความรู้ทางพุทธศาสนา) รวมทั้งภาษาจีน ซึ่งเป็นอุปกรณ์ของการทำการค้ามากกว่าภาษาอังกฤษที่เพิ่งมีความสำคัญขึ้นไม่นาน ฉะนั้นการที่หลวงนายสิทธิ ได้แสดงความประสงค์ที่จะศึกษาภาษาอังกฤษกับมิชชันนารี จึงเป็นการกระทำที่น่าจะถือได้ว่าเป็น “แหกคอก” ออกไปจากจารีตประเพณีของชนชั้นนำในสมัยนั้นอยู่เป็นอันมาก

ความสนใจใคร่ศึกษาภาษาอังกฤษ (แทนภาษาจีน หรือภาษาบาลีในแบบเดิม) การคบหา รวมทั้งมีการพบปะกับพวกมิชชันนารีเป็นประจำ มีการเชื้อเชิญมิชชันนารีให้เดินทางไปพำนักที่บ้าน ณ เมืองจันทบุรี เป็นเวลาคนละหลายเดือน ฯลฯ ล้วนเป็นเครื่องส่งเสริมความรู้และภูมิปัญญาของหลวงนายสิทธิ หรือช่วง บุณนาค เป็นอย่างยิ่ง และนี่คือที่มีของสิ่งที่เราเรียกกันภายหลังว่า เป็นความตื่นตัวของชนชั้นนำไทยรุ่นใหม่ หรือรุ่นแรก จำนวนน้อยเพียงหยิบมือเดียวที่สนใจใคร่ศึกษาวิทยาการตะวันตก ชนชั้นนำรุ่นใหม่จำนวนน้อยกลุ่มนี้ นอกจากหลวงนายสิทธิแล้วคนสำคัญคนอื่นในรุ่นเดียวกันได้แก่ วชิรญาณภิกขุ (ในขณะนั้น) ซึ่งในระยะต่อมา คือในปี พ.ศ.๒๓๙๔ ได้เสด็จเถลิงถวัลย์ขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ และที่สำคัญอีกคนหนึ่ง คือ สมเด็จพระเจ้าฟ้า จุฬามณี กรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ซึ่งต่อมาทรงเถลิงราชศักดิ์เป็น พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ความสนใจที่จะศึกษาวิทยาการตะวันตก รวมทั้งภาษาต่างประเทศของชนชั้นนำรุ่นใหม่กลุ่มนี้ ซึ่งหมายรวมถึงของหลวงนายสิทธิด้วยนั้น หากพิจารณาในยุคสมัย ก็ต้องนับว่าเป็นเรื่องแปลกอยู่ไม่น้อยเพราะเป็นการกระทำที่เห็นได้อย่างชัดเจนว่าเป็นไปคนละทิศทางกับสิ่งที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้เป็นใหญ่ รวมทั้งเจ้านาย และปัญญาชนคนสำคัญ ๆ (อาทิ สมเด็จพระสังฆราช) ในสมัยนั้นให้ความสนใจกัน

อันเป็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา กับวิทยาการตะวันออก วรรณกรรมจีน ฯลฯ ดังเช่นที่เราเห็นได้จากการสร้างสรรค์กำแพงของวัดพระเชตุพน ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ให้กลายเป็น “มหาวิทยาลัย” ของยุคสมัยที่คนทั่วไปสามารถเข้าไปศึกษาได้กล่าวคือ รอบกำแพงของวัดพระเชตุพน มีวิทยาการความรู้เกี่ยวกับการแพทย์ การวาดแผนโบราณ ความรู้เกี่ยวกับร่างกายสิ่งที่มีชีวิต ผืนโลก ฯลฯ แบบโบราณ

นอกจากนี้ หากเราจะพิจารณาเฉพาะส่วนของชนชั้นนำใหม่กลุ่มน้อยนี้คงพอเห็นความแตกต่างที่สนใจได้บ้างเพราะในขณะที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นับตั้งแต่ครั้งยังทรงผนวชทรงให้ความสนใจพระราชหฤทัยกับการศึกษาทางภาษา ประวัติศาสตร์ วิทยาการทางด้านอักษรศาสตร์ และดาราศาสตร์ ซึ่งเอนเอียงไปในวิชามนุษยศาสตร์ หากคิดเปรียบเทียบกับวิชาความรู้ในปัจจุบัน แต่ความสนใจของหลวงนายสิทธิ คือ ช่วง บุณนาค และอาจรวมถึงสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยนั้น (พระองค์ทรงสนพระราชหฤทัยอย่างมากในเรื่องของวิชาการปืนใหญ่ การต่อเรือ วิชาเคมี) ปรากฏเห็นชัดว่า มิได้สนใจวิชามนุษยศาสตร์ในความหมายกว้างแต่กลับเน้น หรือ พุ่งความสนใจไปที่เรื่องของวิชาการช่าง วิชาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นการศึกษา มากกว่าการศึกษา ภาษา ดาราศาสตร์ และวิชามนุษยศาสตร์ในตัวเอง

ย้อนกลับไปพิจารณาข้อความในหนังสือ พิมพ์ของหมอบรัดเล ข้างต้นอีกครั้งหนึ่ง ก็คงเห็นได้ชัดเจนว่า หลวงนายสิทธิ ได้ชักชวนให้พวกมิชชันนารี เดินทางไปเมืองจันทบุรีในอีกวัตถุประสงค์หนึ่ง ก็คือเพื่อเยี่ยมชมการต่อเรือในแบบสมัยใหม่ของท่าน

ในเรื่องนี้ หมอบรัดเลอีกเช่นกันได้บันทึกไว้ว่า “ไทยมีเรือกำปั่นใบอย่างฝรั่งเรือลำนี้ (ของหลวงนายสิทธิ) เป็นเรือสองเสาครึ่ง ชื่อแอเรียล

หลวงนายสิทธิต่อถวาย...พวกมิชชันนารีกล่าวว่า
เรือแอเรียลนี้เป็นเรือลำแรกที่ทำเทียมเรือฝรั่ง
หลวงนายสิทธิไม่มีแบบดี แต่เที่ยวไปจำแบบ
เรือจากเรือฝรั่งลำโน้นนิดลำนี้น้อย แล้วมาทำ
ขึ้นเอง ถึงเช่นนั้นก็นับว่าพอใช้ได้ทีเดียว หลวง
นายสิทธิผู้นี้เป็นฉลาดไหวพริบดีนักคนไทย
ออกจะฉลาดเทียมฝรั่งแล้ว นอกจากเรือ
แอเรียลที่ทำมาถวายทอดพระเนตรแล้ว หลวง
นายสิทธิยังได้ต่อเรืออื่น ๆ ที่เมืองจันทบุรีนั้นอีกเป็น
จำนวนมาก น้ำหนักตั้งแต่ ๓๐๐ ตัน ถึง ๔๐๐ ตัน”

อนึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ชื่อของเรือที่หลวง
นายสิทธิ หรือของท่านช่วง บุนนาค ที่ทำการต่อ
ขึ้นทำเทียมแบบฝรั่งที่เมืองจันทบุรีนั้น ล้วนมีชื่อ
เป็นฝรั่งทั้งสิ้น เช่น ชื่อ เรือแอเรียล เรือคองเกอ
เรอ เรือเซลีโดเนีย เป็นต้น และในสมัยรัชกาลที่
๓ นี้เอง ซึ่งท่านช่วง บุนนาค ต้องมีภาระกิจของ
ทางราชการเกี่ยวข้องการต่อเรือการค้าขาย รวมทั้ง
ภาระหน้าที่การงานของกรมพระคลัง ที่รับผิดชอบ
ดูแลด้านหัวเมืองภาคตะวันออก ก็ปรากฏว่า
มีหลักฐานว่า ท่านเองก็ได้มีส่วนช่วยเจ้าพระยา
บดินทรเดชา ทำการรบกับทัพญวนในเขตของ
เมืองเขมรด้วย อย่างสำคัญในอีกแรงหนึ่ง และโดย
การสงครามครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว ทรงโปรดฯ ให้มีประกาศยกตำแหน่ง
ของหลวงนายสิทธิ ขึ้นเป็น จมื่นไวยวรนาถ ในปี
พ.ศ.๒๓๘๔

เสร็จสิ้นการศึกการสงครามกับเมืองญวน
และเขมรแล้ว ชนชั้นนำของไทยก็ต้องกลับมารับ
การ “ศึกใหม่” จากประเทศมหาอำนาจจากทาง
ซีกโลกตะวันตก เริ่มเห็นอย่างชัดเจนภายหลัง
จากปี พ.ศ.๒๓๘๕ เป็นต้นไป เมื่อประเทศ
มหาอำนาจชนะการสงครามผืนเนื้อประเทศจีน
และได้มีผลกระทบต่อเนื่องถึงประเทศไทย และได้มี
ผลกระทบต่อเนื่องถึงประเทศไทย ดัง
ตัวอย่างเช่น ในปี พ.ศ.๒๓๘๓ ประเทศอังกฤษได้
ส่งเซอร์ เจมส์บรูก (Sir James Brooke) เป็น
ทูตเข้ามาขอแก้ไขสัญญาการค้า ในครั้งนี้ท่านช่วง

บุนนาค ซึ่งดำรงฐานะเป็นจมื่นไวยวรนาถอยู่ก่อน
และได้รับการเลื่อนฐานะขึ้นเป็นพระยาศรีสุริ
ยวงศ์ในปี พ.ศ.๒๔๙๓ นั้นเอง (สันนิษฐานตาม
ประกาศว่า น่าจะเป็นเลื่อนชั้นเพื่อจะได้มีอำนาจ
หน้าที่ที่เหมาะสม ในการเจรจากับต่างประเทศ)
ก็ได้มีบทบาทร่วมด้วยอันเนื่องมาจากบิดาของท่าน
คือเจ้าพระยาพระคลัง มีหน้าที่ที่เกี่ยวกับการต่างประเทศ
อีกทั้งตัวท่านเองก็มีความสามารถเจรจ
ากับต่างประเทศได้เป็นอย่างดี

ในครั้งนั้นจมื่นไวยวรนาถ ซึ่งตอนนี คือ
พระยาศรีสุริยวงศ์ ได้เป็นตัวแทนของไทย และ
ของเสนาบดีกรมพระคลัง เดินทางไปพบกับเซอร์
เจมส์ บรูก ด้วยตนเองที่ปากน้ำเจ้าพระยาเมือง
สมุทรปราการ มีการเจรจาความเมืองกันเกิดขึ้นที่
นั้น เหตุเพราะเซอร์ เจมส์ บรูก มีความประสงค์
จะเดินทางเข้าเขตกรุงเทพฯ โดยเรือกลไฟของตน
แต่ทางพระยาศรีสุริยวงศ์ได้ตอบกลับไปว่าอนุญาต
ให้ไปไม่ได้เพราะ “ กำนันไฟเป็นเรือรบ ไฟร
บ้านพลเมืองที่ไม่เคยเห็นก็จะสับสนสะเทือน
ตกใจแต่ขุนนางแลคนที่มิปัญญารู้การงานนั้น
หากกลัวไม่ เซอร์เจมส์ บรูก เข้ามาครั้งนี้ตั้งใจ
อยู่ว่าจะมาให้คนทั้งปวงมีความเย็นใจจะมา
ทำให้คนที่ไม่มีปัญญาได้ความร่อนใจนั้นหา
ควรที่จะเอากำนันไฟขึ้นไป...”

นี่นับเป็นการดำเนินการในทางการเมือง
ที่มีความเฉียบแหลมก่อปรด้วย
ปฏิญาณไหวพริบแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจ
อย่างลึกซึ้งของท่าน ช่วง บุนนาค ซึ่งก็คือ
พระยาศรีสุริยวงศ์ เกี่ยวกับแสนยานุภาพของ
เรือกลไฟ ซึ่งจะสร้างความปั่นป่วนวุ่นวายขึ้น
ได้ในบ้านเมือง ในขณะเดียวกัน ก็ต้อง
ทำการเจรจากับฝรั่งในลักษณะที่ไม่แข็ง หรือ
อ่อนเกินไป อันอาจก่อให้เกิดความมัวหมอง
ในสัมพันธไมตรีกับทริบทยาจากการพ่ายแพ้ของ
ประเทศจีนรวมทั้งของประเทศพม่า ซึ่งเคยมี
แสนยานุภาพในเขตนี้ และแข็งข้อกับประเทศ
มหาอำนาจ น่าจะเตือนให้พระยาศรีสุริยวงศ์

รวมทั้งชนชั้นนำรุ่นใหม่ของไทยหาทางปรับตัวและนำพาประเทศชาติให้อยู่รอดปลอดภัยในสถานะที่เหมาะสม

เราพอทราบว่าการเจรจาของเซอร์ เจมส์ บรูก ในปี พ.ศ.๒๔๙๓ นั้น ประสบความล้มเหลว เหตุสำคัญเข้าใจน่าจะเกิดเนื่องมาจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรอยู่ประการหนึ่งและเข้าใจน่าจะเกิดจากการที่พวกขุนนางหัวเก่า (เช่น พระยาราชสุภาวดี กรมพระพิพิธโภคภูเบนทร์ เป็นต้น) ยังคงมีบทบาทในราชสำนักของไทยอยู่เป็นอันมากอย่างไรก็ดี ในต้นปีถัดมา คือในเดือนเมษายน พ.ศ.๒๔๙๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จสวรรคต ในครั้งนี้ กลุ่มขุนนางตระกูลบุนนาค นำโดยบิดาของท่าน คือเจ้าพระยาพระคลัง (ดิน บุนนาค) และอาของท่าน คือ เจ้าพระยาศรีพิพัฒนราชโกษา (ทัต บุนนาค) รวมทั้งตัวของท่านช่วง บุนนาค ผู้ดำรงตำแหน่งพระยาศรีสุริยวงศ์ ได้พากันแห่แหนสนับสนุนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในขณะที่ครองพระสมณศักดิ์ เป็นวชิรญาณภิกขุ ให้ขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติอย่างพรักพร้อมใจกันเป็นหนึ่งเดียว นี่ต้องนับเป็นการ “ตัดสินใจ” ทางการเมืองครั้งสำคัญของท่านช่วง บุนนาค อันเนื่องด้วยท่านอยู่ในวัยที่กำลังหลักสำคัญของตระกูลบุนนาค เป็นผู้ที่ทราบทิศทางความเป็นไปของการเมืองระหว่างประเทศว่าโลกได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว จีนกับพม่ามิได้เป็นประเทศมหาอำนาจต่อไปอีกแล้ว ประเทศมหาอำนาจยุคใหม่ คือประเทศอังกฤษ ซึ่งอย่างไรเสียก็ต้องย้อนกลับมา “บีบบังคับ” ประเทศไทยในการเจรจาครั้งต่อไป

เรื่องของความพรักพร้อมใจของกลุ่มขุนนางตระกูลบุนนาค นำโดยพระยาศรีสุริยวงศ์ ในการสนับสนุนให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเถลิงถวัลย์ขึ้นครองราชสมบัตินั้น สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีพระ

อธิบายว่า มีสาเหตุเนื่องมาจาก “มีความนิยมศึกษาวิชาความรู้ทางข้างฝรั่ง ก็เลยชอบสนิทสนมแต่นั้นมา ครั้นถึงเวลาปัญหาเกิดขึ้นจริงด้วยเรื่องรัชทายาท ท่านทั้งสอง (หมายถึงช่วง บุนนาคและน้องชายของท่านอีกคนหนึ่งชื่อข้า บุนนาค-ผู้เขียน) ในการชวนชวนให้พร้อมเพรียงกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว...” กล่าวได้ว่า การขึ้นครองราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในอย่างสำคัญในหลายประการตัวอย่างเช่น มีการเจรจากับประเทศมหาอำนาจอย่างยืดหยุ่น ประเทศไทยสามารถรักษาเอกราชไว้ได้ มีการวางรากฐานของการพัฒนาให้ทันสมัยเริ่มจากส่วนของพระราชสำนัก ทรงโปรดฯ ให้สอนภาษาอังกฤษแก่พระราชโอรสและพระราชธิดา เป็นต้น และในรัชสมัยนี้เองปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ใหยกฐานะของเจ้าพระยาพระคลัง (ดิศ) ขึ้นเป็นสมเด็จพระยาบรมมหารัชมณเฑียรวิเศษ (ซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า สมเด็จพระยาองค์ใหญ่) รวมทั้งทรงโปรดฯ ให้เจ้าพระยาศรีพิพัฒนราชโกษา ขึ้นเป็นสมเด็จพระยาบรมมหารัชมณเฑียรวิเศษ (ซึ่งเรียกกันโดยทั่วไปว่า สมเด็จพระยาองค์น้อย) ด้วย

ส่วนพระยาศรีสุริยวงศ์ หรือท่านช่วง บุนนาค ก็ได้รับการแต่งตั้งขึ้นเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่สมุหกลาโหม ถือทั้งตราพระคชสีห์ และตราพระขรรค์เสมอกับตราของเจ้าพระยาจักรีในปีเดียวกันนั้น (พ.ศ.๒๔๙๔)ชีวิตและสถานะการทำงานของ ท่านช่วง บุนนาค ในตลอดสมัยรัชกาลที่ ๔ (พ.ศ.๒๔๙๔-๒๔๑๑)กล่าวได้ว่ามีเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ “ก้าวหน้า” ขึ้นตลอดเวลา อันเนื่องมาจากสาเหตุทั้งทางบวก และทางที่มีผลลบกับชีวิตส่วนของท่านในเวลาเดียวกันด้วยในหลายประการ

ขอเริ่มกล่าวในทางที่คาดว่าน่าจะมีผล “ลบ” คือมีผลกระทบในทางสะท้อนใจต่อชีวิต และความรู้สึกของท่านสันนิษฐานได้จากในช่วงเวลานี้ เป็นช่วงเวลาของการเปลี่ยนรุ่นผู้นำภายในตระกูลขุนนาง เนื่องด้วยบิดา และอาของท่านต่างถึงอสัญกรรมในปี พ.ศ.๒๓๙๘ และในปี พ.ศ.๒๔๐๐ ตามลำดับ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ช่วงในสมัยนี้ ท่านช่วง ขุนนาง ต้องสูญเสียผู้ใหญ่ของตระกูลซึ่งมีฐานะเป็น “สมเด็จพระเจ้าพระยา” ลงไปทั้งสองคน นั้นหมายความว่า ท่านช่วง ขุนนาง ในฐานะบุตรชายคนโตของสมเด็จพระยาองค์ใหญ่ ต้องก้าวขึ้นมารับผิดชอบในฐานะที่เป็นผู้นำของครอบครัวขุนนางตระกูลขุนนาง อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หน้าที่การงานของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ในฐานะสมุหพระกลาโหม ในช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ ๔ กล่าวได้ว่ามีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะท่านเป็นผู้บุกเบิกรวบรวมนำเอาชาวมอญ จากเมืองนครเขื่อนขันธ์ ปทุมธานี เข้ามาฝึกหัดทหารฝรั่งเป็นรุ่นแรก (เป็นเวลาเดียวกันกับที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฝึกหัดชาวญวนเป็นทหารแบบฝรั่งในเขตวังหน้า ในลักษณะทำนองเดียวกัน) คุรุทหารของท่าน ซึ่งเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ได้ชุบเลี้ยงไว้เป็นชาวอังกฤษชื่อกัปตันน็อกซ์ (ซึ่งต่อมาได้รับการแต่งตั้งจากฝ่ายอังกฤษให้เป็น SIR THOMAS GEORGE KNOX) ซึ่งต่อมาก็คือผู้จะมีบทบาทเพิ่มมากขึ้น ทั้งที่เรื่องที่พัวพันกับราชสำนักขุนนางไทยกลุ่มต่าง ๆ และเข้าไปพัวพันกับเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศระหว่างไทยกับอังกฤษอีกด้วย

ในปี พ.ศ.๒๓๙๘ รัฐบาลอังกฤษได้ส่งทูตเข้ามาเจรจากับฝ่ายไทยครั้งใหม่จริง ๆ ทูตที่เข้ามาใหม่ครั้งนี้ ชื่อเซอร์ จอห์น เบริง (SIR JOHN BOWRING) และในขณะเจรจาของฝ่ายไทยนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่ามีเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เข้าร่วมด้วยซึ่งในครั้งนี้ เซอร์ จอห์น เบริงได้มีบันทึกกล่าวถึงตัวของท่านช่วง ขุนนาง ไว้ว่า “...อัครราชทูตของท่านอัครมหาเสนาบดี (หมายถึงเจ้า

พระยาศรีสุริยวงศ์-ผู้เขียน) นั้นน่าสรรเสริญมาก ท่านได้กล่าวแก่เราหลายครั้งว่า ถ้าเรามีความมุ่งหมายจะช่วยประชาชนให้พ้นความกดขี่และช่วยบ้านเมืองให้พ้นภาษีผูกขาด ซึ่งเอาประโยชน์ของบ้านเมืองไปเป็นส่วนบุคคล ก็จะช่วย เราเหนื่อยด้วย และถ้าเราทำการสำเร็จ ชื่อเสียงของเราก็จะเป็นที่ยกย่องต่อไปชั่วกาลนาน ท่านเล่าให้เราทราบความบกพร่องต่าง ๆ โดยมีได้ปิดบังเลย และบางครั้งพูดอย่างโกรธเกรี้ยวไม่พอใจกับการที่เป็นอยู่ ถ้าท่านผู้นี้มีใจจริงดังปากแล้ว ก็ต้องนับเป็นคนรักบ้านเมือง และฉลาดเลิศที่สุดคนหนึ่งในเหล่าประเทศตะวันออกนี้...”

นี่ต้องนับว่าเป็นคำยกย่องของชาวต่างประเทศต่อท่านช่วง ขุนนาง ในอีกวาระหนึ่ง และในครานั้น ประเทศไทยก็ได้ทำการปรับปรุงสัญญาการค้าและไมตรีกับประเทศมหาอำนาจตะวันตก เป็นผลสำเร็จในปี พ.ศ.๒๓๙๘ โดยที่ไทยต้องยอมโอนอ่อนผ่อนตามไปกับแรงลมพายุ คือกระแสล่าอาณานิคมที่มากับยุคสมัย เรื่องนี้เป็นผลงานของชนชั้นนำไทยหลายคนรวมทั้งของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ด้วยคนหนึ่ง

ในระยะเวลาถัดต่อมา ซึ่งยังคงอยู่ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๔ เราก็ได้เห็นท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ มีบทบาทใน “การพัฒนา” ประเทศอย่างเข้มข้นในหลายด้านตัวอย่างเช่น มีบทบาทในการขุดคลองต่าง ๆ อาทิ คลองผดุงกรุงเกษม คลองดำเนินสะดวก เป็นผู้อำนวยการควบคุมการสร้างถนนเป็นครั้งแรกในเขตพระนคร คือถนนริมคลองข้างวัง และถนนจากพระบรมมหาราชวังไปยังด้านทิศใต้เขตฝรั่ง ซึ่งมีชื่อว่า “ถนนเจริญกรุง” เป็นผู้อำนวยการระดมทุนสร้างสะพานข้ามคลองต่าง ๆ และเรื่องการสร้างถนนกับการสร้างสะพานนี้ก็เหตุให้ท่านได้ผู้ร่วมงานชาวต่างประเทศคนใหม่ ชื่อนายเฮนรี อาลบาสเตอร์ (HENRY ALBASTER) ซึ่งในระยะต่อมา คนผู้นี้ได้ฝังตัวอยู่กับสังคมไทย แปลงสัญชาติเป็นไทย

โดยใช้นามสกุลว่า “เศวตสิลา”

ในส่วนของกิจกรรมภายนอกเขตพระนคร ท่านช่วง บุนนาค หรือเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ได้มีบทบาทอย่างสำคัญในฐานะเป็นผู้อำนวยการสร้างพระนครคีรี ขึ้นที่เมืองเพชรบุรี ซึ่งเป็นสถานที่ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปพักผ่อนเป็นประจำ

ในปี พ.ศ.๒๔๐๔ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้เดินทางไปดูงานที่ประเทศสิงคโปร์ ซึ่งต้องนับว่าเป็นการเดินทางไปต่างประเทศ เพื่อการศึกษาดูงานของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของประเทศไทยในยุคสมัยใหม่เป็นครั้งแรก (ไม่นับรวมการเดินทางเพื่อการค้าที่ประเทศจีนของขุนนางไทยในสมัยอยุธยา) ท่านได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดีจากข้าหลวงอังกฤษประจำสิงคโปร์ พร้อมกันนั้นท่านก็ได้เดินทางแวะเยี่ยมสุลต่านที่เมืองกลันตัน ตรัง กานู เดินทางไปดูงานที่เมืองมะละกาและเมืองปีนังโดยที่ท่านเดินทางกลับประเทศไทยโดยทางบกเข้ามาที่เมืองสงขลา การเดินทางในครั้งนี้ได้ช่วยให้ท่านมีแนวความคิด “พัฒนา” ประเทศในหลาย ๆ เรื่อง รวมทั้งในสมัยรัชกาลต่อมา ท่านก็ได้ถวายคำแนะนำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ เสด็จประพาสประเทศสิงคโปร์ก่อนเป็นประเทศแรกด้วย

ชีวิตทางสังคมของท่านช่วง บุนนาค ในสมัยรัชกาลที่ ๔ นี้ อาจกล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงอยู่บ้างเล็กน้อย กล่าวคือในระหว่างปี พ.ศ.๒๓๙๔-๒๓๙๘ ซึ่งตรงกับช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ ๔ เหตุเพราะท่านได้ดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สมุหพระกลาโหม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าการที่ท่านยังพำนักอาศัยกับบิดา ที่บ้านฝั่งธนบุรีนั้นเป็นการคับแคบและไม่เหมาะสมกับฐานะจึงได้พระราชทานบ้านของเจ้าพระยาบดินทร์เดชาแต่เดิมซึ่งตั้งอยู่ที่ตลาดสะพานหันฝั่งพระนครให้กับท่าน ดังนั้นท่านจึงเปลี่ยนฐานะกลายมาเป็นคนเขตกรุงเทพฯ อยู่ในช่วงเวลาสั้น ๆ ดังกล่าว

อย่างไรก็ดี ในปี พ.ศ.๒๓๙๘ เมื่อบิดาของท่านถึงแก่กรรม เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ได้ขอพระบรมราชานุญาตกลับไปอยู่ที่บ้านเดิมของท่านรวมทั้งท่านยังได้คิดขยายเรือน โดยปลูกเรือนของท่านขึ้นใหม่อีกที่บริเวณสวน ด้านหลังวัดประยุรวงศ์ ซึ่งคนทั้งหลายพากันเรียกบ้านหลังนี้ “บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยา” เรื่องนี้จะแสดงให้เห็นถึงความผูกพันของท่านที่มีกับอาณาบริเวณเขตเมืองธนบุรีมากเป็นพิเศษ กว่าเมืองอื่น ๆ

ในปี พ.ศ.๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตในช่วงเวลานี้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรงพระเยาว์ กล่าวคือมีพระชนมายุเพียง ๑๕ พรรษา อีกทั้งยังทรงพระประจวบเหมาะ ในขณะที่ในช่วงเวลานั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ มีอายุ ๖๐ ปี เป็นขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่มีอำนาจอย่างยิ่ง ในสภาพการณ์ทางการเมืองที่เป็นพิเศษเช่นนี้ ปรากฏมีข่าวเล่าลือและคำกล่าวขานมากมายว่า เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ อาจไม่คิดซื้อตรงต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ใหม่ อย่างไรก็ตาม อย่างไรก็ดี ในช่วงเวลานั้นท่านก็ได้แสดงให้เห็นอย่างประจักษ์ว่าท่านเป็นกำลังสำคัญในการจัดถวายพระราชสมบัติและพระราชบัลลังก์แด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยที่ท่านเข้ารับตำแหน่ง “ผู้สำเร็จราชการ” จนกว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ยังทรงพระเยาว์ จะทรงบรรลุนิติภาวะ หรือประมาณ ๕ ปี ต่อไปหลังจากนั้น

อำนาจทางการเมืองของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ที่มีอย่างสูงสุดในช่วงนี้พิจารณาได้จากการที่ท่านซื้อของและผลักดันให้มีการแต่งตั้ง “วังหน้า” ขึ้นแทนตำแหน่งที่ว่างลง ผลปรากฏว่ากรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระโอรสในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับความไว้วางใจให้เข้ารับตำแหน่งดังกล่าวสืบต่อจากพระราชบิดา กระนั้นก็ตาม เรื่องนี้มีได้เป็นสิ่งที่ดำเนิน

ไปตาม “**ประเพณี**” มากนักเนื่องด้วยโดยปกติแล้ว พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้เลือกและแต่งตั้งวังหน้า ในขณะที่ในสมัยต้นรัชกาลที่ ๕ นี้ วังหน้าได้มา โดยที่ประชุมและแต่งตั้งของ “**สภานาง**”

อย่างไรก็ตาม ในช่วงสมัยที่ท่าน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ดำรงตำแหน่งเป็นผู้สำเร็จ ราชการ พบว่า ได้มีการเปลี่ยนแปลงระเบียบ บริหารราชการแผ่นดินไปบางประการ อาทิ ได้มี ตรากฎหมายลดอัตราดอกเบี้ย พ.ศ.๒๔๑๑ จาก เดิม ซึ่งคิดกันร้อยละ ๓๐-๔๐ หรือบางที่ถึงร้อยละ ๕๐-๖๐ ต่อปี ก็ลดลงเหลือไม่เกินร้อยละ ๑๕ ต่อปี ซึ่งเป็นกฎหมายสำคัญที่ช่วยสกัดกั้นมิให้คนต้อง กลายเป็นทาส และมีการออกกฎหมายพยาน พ.ศ.๒๔๑๓ เพื่อป้องกันมิให้มีการถ่วงคดี ฯลฯ

ในช่วงสมัยนี้มีการขุดคลองเปรมประชากร มีการรื้อกำแพงเมืองเก่าและขยายเขตกำแพง เมืองใหม่มีการสร้างตึกแถวและตลาดขึ้นที่ทำเตียน มีการพัฒนาถนนเจริญกรุง มีการตัดถนนสายใหม่ ชื่อถนนเฟื่องนคร และในกรุงเทพฯ เริ่มมีการใช้ รถม้า ฯลฯ นอกจากนี้ เริ่มมีการจัดตั้งระบบศาล และระบบศาลกงสุลต่างประเทศ มีการจัดตั้ง ระบบโรงเรียนสมัยใหม่ในเขตพระบรมมหาราชวัง

สิ่งที่น่าสนใจในประการต่อมาคือในสมัยที่ ท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน (พ.ศ.๒๔๑๑- ๒๔๑๖) นี้ รัฐบาลไทยได้เริ่มการว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ารับราชการเป็นเจ้าพนักงานของ รัฐบาลไทย อาทิ มีการจ้างนายซี ทไวท์ เป็นเจ้า พนักงานเหมืองแร่ จ้างนายเฮนรี อาลบัสเตอร์ เป็น ที่ปรึกษาราชการของท่าน จ้างนายวิลเลียม แคมพ์เบล เป็นนายแพทย์ใหญ่ของรัฐบาล จ้างนาย เอ. เนลสัน เป็นนายช่างหล่อประจำโรงอุหลวง ฯลฯ

ในช่วงสมัยนี้มีการขุดคลองเปรมประชากร มีการรื้อกำแพงเมืองเก่าและขยายเขตกำแพง เมืองใหม่มีการสร้างตึกแถวและตลาดขึ้นที่ทำเตียน มีการพัฒนาถนนเจริญกรุง มีการตัดถนนสาย ใหม่ชื่อถนนเฟื่องนคร และในกรุงเทพฯ เริ่มมีการ ใช้รถม้า ฯลฯ นอกจากนี้ เริ่มมีการจัดตั้งระบบศาล

และระบบศาลกงสุลต่างประเทศ มีการจัดตั้ง ระบบโรงเรียนสมัยใหม่ขึ้นในเขตพระบรม มหาราชวัง

สิ่งที่น่าสนใจในประการต่อมาคือในสมัยที่ ท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน (พ.ศ.๒๔๑๑- ๒๔๑๖) นี้ รัฐบาลไทยได้เริ่มการว่าจ้างชาวต่างประเทศ เข้ารับราชการเป็นเจ้าพนักงานของ รัฐบาลไทย อาทิ มีการจ้างนายซี ทไวท์ เป็นเจ้า พนักงานเหมืองแร่ จ้างนายเฮนรี อาลบัสเตอร์ เป็น ที่ปรึกษาราชการของท่าน จ้างนายวิลเลียม แคมพ์เบล เป็นนายแพทย์ใหญ่ของรัฐบาล จ้าง นาย เอ. เนลสัน เป็นนายช่างหล่อประจำโรงอุหลวง ฯลฯ

ในส่วนของความสัมพันธ์กับองค์พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่าเป็นไปทั้งทาง ที่ราบรื่น และมีความขัดแย้งอันเนื่องจากอยู่ใน ช่วงอายุขัย และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระชนมายุที่น้อยกว่ามาก ตัวอย่างเช่น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมี พระราชประสงค์เสด็จประพาสทวีปยุโรปเลยใน ช่วงนี้ แต่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ได้กราบถวายคำ แนะนำให้เสด็จประพาสประเทศสิงคโปร์ ประเทศ ชวา และประเทศอินเดียก่อน เป็นต้น

กาลเวลาผ่านไปอย่างรวดเร็วจนถึงปี พ.ศ.๒๔๑๖ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวทรงบรรลุนิติภาวะในเวลานั้นเจ้าพระยา ศรีสุริยวงศ์ มีอายุได้ ๖๔ ปีเศษ ก็ได้รับพระ มหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็น สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ นับเป็น “**สมเด็จพระเจ้าพระยา**” คนสุดท้ายในประวัติศาสตร์ ของไทยเพราะหลังจากท่านถึงอสัญกรรมในปี พ.ศ.๒๔๒๕ แล้ว ตราบจนปัจจุบันก็ไม่ปรากฏว่า ไม่มีการแต่งตั้งผู้ใดขึ้นดำรงตำแหน่งสมเด็จพระ เจ้าพระยาอีกเลย

ในช่วงบั้นปลายของชีวิตของท่านนับตั้ง แต่ปี พ.ศ.๒๔๑๖ จนถึง พ.ศ.๒๔๒๕ นั้น ปรากฏ ว่าท่านยังช่วยงานราชการแผ่นดินอย่างสำคัญ อัน เป็นการแบ่งเบาพระราชกรณียกิจได้อีกเป็น

จำนวนมาก ที่สำคัญอย่างเช่น ในเหตุการณ์ปี พ.ศ.๒๔๑๗ เมื่อมีความขัดแย้งกันระหว่าง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับวังหน้า ในเวลานั้นพระเจ้าอยู่หัวกับวังหน้ามีความ ผิดใจกันอย่างแรงวังหน้าได้หนีไปประทับที่กรุงสุล อังกษ และอาจชักนำให้อังกฤษเข้ามาแทรกแซง การเมืองภายในของไทยได้ ในเวลานั้น สมเด็จ เจ้าพระยาฯ ก็ได้เลือกเข้าข้างพระบาทสมเด็จพระ จุฬจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำการเจรจาหว่านล้อมให้วังหน้า กลับวัง และประนีประนอมกันได้ในระดับหนึ่ง

อีกเหตุการณ์หนึ่ง เกี่ยวข้องกับการรุกราน เข้ามาในเขตภาคเหนือไทยของพวกฮ่อ ในปี พ.ศ.๒๔๑๗-๒๔๑๘ ท่านสมเด็จเจ้าพระยาฯ แม้ว่า จะมีอายุมากแล้วก็ได้รับมอบหมายจากพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้เป็นผู้อำนวยการปราบฮ่อ โดยที่ท่านเป็นผู้จัดวางตำแหน่งแม่ทัพเป็นผู้ วางแผน และอำนวยการต่าง ๆ ซึ่งประสบความสำเร็จ ด้วยดี คือฝ่ายไทยสามารถยันและขับไล่ พวกฮ่อให้พ้นไปจากเขตอำนาจของไทยได้

ในช่วงเวลาเดียวกันนั้นคือในปีพ.ศ.๒๔๑๗ เราพบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่ หัว ทรงจัดตั้งสภาที่ปรึกษาาราชการแผ่นดิน และ สภาที่ปรึกษาในพระองค์ขึ้น (อันเป็นขั้นตอน สำคัญขั้นตอนหนึ่งของการรวบรวมอำนาจเข้าสู่ สถาบันพระมหากษัตริย์) ในครั้งนั้นพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ให้สม เด็จเจ้าพระยาฯ เข้ารับตำแหน่งเป็นสภาที่ปรึกษา ในพระองค์ด้วยคนหนึ่ง แต่ปรากฏว่า สมเด็จ เจ้าพระยาฯ ท่านไม่ยอมรับความตามพระราช ประสงค์นั้น เข้าใจว่าท่านคงคิดและประเมินว่า ท่านมีอายุราชการมากแล้ว จึงคิดจะปลีกตัวไปใช้ ชีวิตอย่างสงบ โดยที่ท่านนิยมเดินทางไปจังหวัด ราชบุรี และมีโครงการสร้างบ้านใหม่อีกหลังหนึ่ง ที่จังหวัดกาญจนบุรีขึ้นด้วย และในการเดินทาง เพื่อไปดูบ้านหลังใหม่นี้ ในครั้งหนึ่งในปี พ.ศ.๒๔๒๕ ก็เป็นเหตุให้ท่านต้องมีการเป็นไข้และ เป็นลม จนถึงอัสัญกรรมในท้ายที่สุด

ชีวิต ความคิด และภาระกิจหน้าที่การ งานของชายผู้นี้ กล่าวได้ว่า มีความสำคัญ อย่างสูงทั้งในสมัยรัชกาลที่ ๓ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ และในช่วงต้นสมัยรัชกาลที่ ๕ เนื่องด้วย ท่านเป็นกำลังสำคัญของพระเจ้าแผ่นดิน ตลอดมา

ท่านเป็นขุนนาง และเป็นผู้นำของตระกูล บุณนาค ที่ได้ขึ้นมามีอำนาจทางการเมืองสูงสุด คือ ได้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระเจ้าแผ่นดิน รวมทั้งได้เป็นผู้สนับสนุนการงานของพระเจ้าแผ่นดิน ทั้งปวง แน่แน่นอนว่า ในการนี้เราได้เห็นว่ามี ความ ขัดแย้งกับพระเจ้าแผ่นดินปรากฏให้เห็นอยู่บ้าง แต่ ท่านก็ได้แสดงให้เห็นอย่างประจักษ์ว่า ท่าน ให้การสนับสนุนพระเจ้าแผ่นดินโดยไม่คิดเปลี่ยน จิตใจไปในทางอื่น ๆ เลยแม้แต่น้อย

ชีวิตของท่านจึงอาจเปรียบได้เหมือนกับผู้ที่ ทำงานการในแบบ “ปิดทองหลังพระ” เนื่องด้วย ท่านเป็นผู้เลือกข้างอยู่กับพระเจ้าแผ่นดินเสมอ ใน ทุกครั้งที่ประเทศมีวิกฤติ เช่น การสืบราชสมบัติ ของรัชกาลที่ ๔ และของรัชกาลที่ ๕ รวมทั้ง เหตุการณ์วิกฤติการณ์วังหน้า ฯลฯ

เป็นที่น่าสังเกตว่า ถึงแม้ท่านจะมี อำนาจทางการเมืองใหญ่โตอย่างที่สุดแต่ในส่วน ของชีวิตครอบครัวของท่านกลับเป็นไปอย่าง เงียบสงบ และ “สวนกระแส” เนื่องด้วยท่านมี บุตรและธิดาจำนวนน้อยมาก กล่าวคือ ในขณะที่ บิดาของท่าน หรือสมเด็จเจ้าพระยาฯ คนก่อนมี บุตรชาย ๓๐ คน และบุตรหญิง ๓๑ คน ซึ่งน่าจะ ถือเป็นปกติของข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของไทย แต่ ท่านสมเด็จเจ้าพระยาฯ คนสุดท้าย คือ ท่านช่วง บุณนาค นั้นปรากฏว่า ท่านมีบุตรชายเพียง ๑ คน และบุตรหญิงเพียง ๓ คน เท่านั้น เรื่องนี้น่าจะ แสดงให้เห็นพฤติกรรมของท่านว่านิยมการมี ครอบครัวขนาดเล็ก และท่านชอบอยู่ในเขตที่มี ความสงบ เช่น เขตเมืองธนบุรี และรวมทั้งระยะ บั้นปลาย ก็ชอบเดินทางไปเมืองราชบุรี และคิด ปลูกบ้านใหม่ ที่เขตเมืองกาญจนบุรี เป็นต้น

การมีชีวิตครอบครัวในขนาดเล็กและ
การที่ท่านนิยมชมชอบอยู่ในเขตที่มีความสงบ
น่าสะท้อนบุคลิกภาพของท่าน สมเด็จ
เจ้าพระยาฯ คือท่านช่วง บุนนาค ได้เป็นอย่างดี
และเรื่องนี้อาจเป็นแรงกระตุ้นในส่วนหนึ่ง ที่
ท่านมิได้คิดเปลี่ยนจิตใจที่เปี่ยมไปด้วยความ
จงรักภักดี คือมิได้คิด หรือหักเหใจไปในทาง
อื่น ๆ ในทุกครั้งที่ประเทศชาติบ้านเมือง
ประสบกับวิกฤติปัญหา แม้ว่าท่านอาจอยู่ใน
สถานะที่จะสามารถผันแปรอนาคตของบ้าน
เมืองไปในทางอื่น ๆ ได้อยู่มากก็ตาม

โปรงใส ชื่อสัตย์ มีจริยธรรม ทั้งในฐานะบุคคลและองค์กร

